
WSCHODNI ROCZNIK HUMANISTYCZNY
TOM XX (2023), Nr 3
s. 177-202
doi: 10.36121/vmischevca.20.2023.3.177

Vlad Mischevca
ORCID 0000-0003-3461-2534
(Universitatea de Stat din Moldova)

Fanarioci – gospodarowie księstw rumuńskich na ziemiach ukraińskich: Emmanuel Giani-Rosetti, Constantine Ypsilanti

Streszczenie: Przedmiotem artykułu są rządy fanariotów w Mołdawii. Fanarioci byli przedstawicielami greckiej arystokracji, którzy żyli w w dzielnicy Konstantynopola Fanar. W latach 1711-1821 fanarioci byli mianowani przez sultanów hospodarami Wołoszczyzny i Mołdawii. Celem autora jest przypomnienie fanariotów rządzących Mołdawią na przełomie XVIII i XIX w.: księcia Emanuela (Manole, Manolaki) Giani-Rosettiego (1715–1794), Aleksandra Ypsilantisa (1724(?)–1807) i jego najstarszego syna Konstantyna (1760–1816). W artykule wspomniano także synów Konstantyna Ypsilantisa, oficerów armii rosyjskiej – Aleksandrze, Demetriosie, Georgiosie i Mikołaju. Niektórzy z nich stali się wybitnymi postaciami w historii greckiego ruchu niepodległościowego na początku XIX wieku. Autor twierdzi, że modernizację Mołdawii spowalniały głównie panowanie tureckie oraz buforowy charakter pomiędzy Rosją, Austrią i Turcją. Fanariotom należy się uznanie za podejmowanie reform i próby zwiększenia niepodległości kraju.

Słowa kluczowe: fanarioci, Mołdawia, Wołoszczyzna, Ypsilanti, Giani-Rosetti, Turcja, Rosja

Phanariots - rulers of the Romanian principalities on Ukrainian lands

Annotation: The topic of the article is the rule of phanariots in Moldova. Phanariots were descendants of Greek aristocracy who settled in the Ottoman Empire after Constantinople's conquest by the Turks in 1453. In the years 1711-1821 phanariots were appointed as hospodars of Wallachia and Moldavia by the sultans. The author aims to rehabilitate phanariots ruling Moldova at the turn of the 18th and 19th centuries: prince Emanuel (Manole, Manolaki) Giani-Rosetti (1715–1794), Alexander Ypsilantis (1724(?)–1807) and his eldest son Constantine (1760–1816). The article focuses also on Constantine Ypsilantis's sons, Russian army officers – Alexander, Demetrios, Georgios and Nicholas. Some of them became prominent figures in the history of Greek independence movement from the beginning of the 19th century. The author claims that modernization of Moldavia was slowed down mainly by Turkish rule and buffer nature between Russia, Austria and Turkey. The phanariots need to be credited for undertaking reforms and attempts to increase the country's independence.

Keywords: phanariots, Moldova, Wallachia, Ypsilanti, Giani-Rosetti, Türkiye, Russia

Historia Europy Południowo-Wschodniej w XVIII i na początku XIX w. obfituje w przykłady, gdy ta sama postać historyczna objawia się pod różnymi nazwami w różnych krajach i dlatego jest rozpoznawana i badana na różne sposoby. Wydarzenia i ludzie tej epoki wielkich przemian i wstrząsów są ze sobą tak splecione, że czasami trudno bez uprzedzeń adekwatnie ocenić tę czy inną postać w kontekście historii narodowej, gdyż jej działalność objawiała się odmiennie w wielu państwach w regionie Półwyspu Bałkańskiego i w Europie Wschodniej.

Naszym zdaniem jednym z głównych zadań historyka jest próba wydobycia ze „spraw dawno minionych lat” jak największej liczby zapomnianych lub wciąż nieznanych osób i wydarzeń, aby przedstawić jak najpełniejszy obraz przeszłości historycznej. Aby wiedzieć i pamiętać. Aby zachować na przyszłość wszystko, co jest naszą wspólną własnością (wszelkie informacje, czy to w formie drukowanej, czy w zabytkach kultury). Nie ma tak „nieistotnej” osobowości, która nie miałaby swojego, niepowtarzalnego „znaczenia” w konkretnym kontekście historycznym, w pewnym okresie...

Trzeba przyznać, że czasami źródło informacji naukowej znajduje się gdzieś niedaleko, właśnie w sąsiednim kraju. Jednakże ze względu na bariery językowe lub inne, a czasem także z powodu braku kontaktów między historykami, informacja pozostaje nieodebrana, a zatem niewykorzystana.

Chciałbym mieć nadzieję, że to zagadnienie, którym początkowo zajęliśmy się na prośbę ukraińskiej hellenistki, przedwcześnie zmarłej Natalii Terentijewej (1947-2009), a którego efekt miał być przeznaczony specjalnie do publikacji za granicą, pomoże historykom i społeczeństwu z wielu krajów Europy Południowo-Wschodniej – Grecji, Ukrainy, Rumunii, Mołdawii itd. – w celu uzupełnienia swoich badań, służąc w przyszłości dalszemu poznaniu wspólnej przeszłości. Artykuł, napisany na podstawie materiałów zebranych podczas staży naukowych w Atenach (2000–2009), stanowi kontynuację badań nad epoką panowania greckich hospodarów Mołdawii i Wołoszczyzny w tzw. okresie fanariotów (XVIII - początek XIX wieku).

W kalejdoskopie postaci historycznych pochodzenia greckiego, które zaistniały w wielu krajach basenu Morza Czarnego, można spotkać różnych ludzi, nierównych pod względem potencjału, znaczenia i „śladu”, jaki pozostawili w historii. Łączy ich jednak fakt, że los połączył ich zarówno z Grecją, Konstantynopolem i księstwami rumuńskimi, jak i z Ukrainą (wówczas pod panowaniem polskim a potem rosyjskim). Jak słusznie zauważyła N. Terentjewa: „Historia stosunków ukraińsko-greckich ma długą i stabilną tradycję. Sięgając stuleci, stały się jednym z dominujących elementów procesu historycznego na Ukrainie i wywarły zauważalny wpływ na walkę wyzwolenczą narodu greckiego z jarzma osmańskiego”.¹

Spośród jedenastu greckich rodów fanariotów, które rządziły w Mołdawii i Wołoszczyźnie w okresie turecko-fanariotkim (1711/1716–1821)², przyjrzymy się w ogólnym ujęciu drodze życiowej dwóch przedstawicieli różnych rodów – Giani-Rosetti i Ypsilanti (Ipsilanti, Υψηλαντης).

¹ Н. А. Терентьева, *Греки в Украине: Экономическая и культурно-просветительская деятельность (XVII–XX вв.)*, Київ 1999, с. 6.

² V. Mischevca, *Între pace și război: Domnii fanarioți în contextul raporturilor internaționale (1774-1812)*, Chișinău 2021, p. 27-28.

Pierwszy z nich – Giani-Rosetti wydał tylko jednego władcę fanariotę na tronie księstw rumuńskich – księcia Emmanuela (Manole, Manolaki) Giani-Rosetti (1715–1794), który do dziś pozostaje postacią tajemniczą, nieznaną na Ukrainie i mało poznaną w Rumunii, a tym bardziej w Grecji.

Na ich tle ród Ypsilanti wyróżnia się niezwykleymi przedstawicielami na tronie rumuńskich księstw. Aleksander Ypsilanti (1724(?)–1807) piastował to stanowisko trzykrotnie: na Wołoszczyźnie w latach 1774–1782 i 1796–1797 oraz w Mołdawii w latach 1786 – 1788. Jego najstarszy syn Konstantyn (1760–1816) był władcą Mołdawii w latach 1799–1801, następnie Wołoszczyzny w latach 1802–1806, a ostatecznie krótko rządził obydwoma księstwami podczas wojny rosyjsko-tureckiej toczonej się w latach 1806–1812. Należy również zwrócić uwagę na synów Konstantyna Ypsilanti, oficerów armii rosyjskiej - Aleksandra, Dymitra, Jerzego i Mikołaja. Nazwiska niektórych z nich wpisane są w annały greckiego ruchu narodowowyzwoleńczego z początku XIX wieku.

Pomimo tego, że trzy pokolenia rodziny Ypsilanti pozostawiły znaczący ślad w historii księstw rumuńskich drugiej połowy XVIII – początków XIX w. (zwłaszcza w stosunkach politycznych Rosji z narodami Półwyspu Bałkańskiego) wiele aspektów ich działalności pozostaje nadal niedostatecznie zbadanych (dotyczy to głównie gospodarów - ojca i syna - Aleksandra i Konstantyna). Co prawda jedyna monografia poświęcona specjalnie Konstantynowi Ypsilanti naszego autorska ukazała się w Kiszyniowie (1999) i w Salonikach (2008), wydana w języku rumuńskim i greckim, pozostaje jednak nadal niedostępna dla szerokiego grona czytelników, zarówno w Rosji, jak i na Ukrainie.³

Chociaż trudno porównywać panowania Emmanuela Giani-Rosetti i Konstantyna Ypsilanti, ponieważ pierwszy zajmował tron krótko a drugi ok. siedem lat, i byli oni postaciami różnego formatu, ale łączy ich pochodzenie znad brzegów Bosforu, z Konstantynopola i działalność w księstwach rumuńskich, gdzie łączyli swoje plany z Rosją a zakończyli swoje życie na Ukrainie. E. Giani-Rosetti zmarł w 1794 r. a K. Ypsilanti w 1816 r. I obaj znaleźli swoje ostatnie schronienie nad Dnieprem, w Chersoniu i Kijowie.

Pogorszenie stosunków rosyjsko-tureckich w drugiej połowie XVIII w. doprowadziło do postawienia kwestii greckiej w polityce rosyjskiej. Wydarzenia wojny rosyjsko-tureckiej 1768–1774. oraz wojny rosyjsko-austro-tureckiej 1787–1791 przyczyniły się do rozwoju ruchu narodowowyzwoleńczego w Grecji, a także do wzmocnienia wpływów rosyjskich w greckim społeczeństwie. Efektem wojen rosyjsko-tureckich drugiej połowy XVIII w. było pojawienie się w obrębie Imperium Rosyjskiego nowych społeczności greckich. Oficjalna polityka władz rosyjskich wobec imigrantów była w dużej mierze zdeterminowana chęcią wzmocnienia swoich wpływów wśród narodu greckiego. Pod koniec XVIII w., w wyniku zaangażowania państw europejskich w rozwiązanie problemu greckiego, kwestia ta zyskała status przedmiotu polityki międzynarodowej, a proces jej rozwiązania nabrał dynamiki.

Dobrymi przykładami służą losy greckich gospodarów Mołdawii i Wołoszczyzny, uciekinierów do Rosji: Dymitra Kantemira (1711 r.), Grzegorza III Giki (1770 r.), Aleksandra Mawrokordata-Firarisa (1787 r.), Emmanuela Giani-Rosetti (1789 r.), Kon-

³ V. Mischeva, *Principele Constantin Ypsilanti, 1760-1816*, Chişinău 1999, 175 p.; Β. Μισκεβκα, *Ο ηγεµονας Κωνσταντινος Υψηλαντης (1760;-1816)*, Θεσσαλονικη 2008, 347 σ.

stantyna Ypsilanti (1807 r.): rosyjscy dyplomaci zauważali, że «księżęta Kantemir, Gika, Mawrokordato i Ypsilanti znaleźli schronienie w Rosji, co miało miejsce albo w przeddzień albo w wyniku wojny» („C'est à la veille ou par la suite d'une guerre que les princes Kantimir, Ghika, Maurocordato et Ipsilanti se réfugièrent en Russie.”)⁴.

Bazując na tym spróbujemy choćby w zarysie zrekonstruować główne etapy życia i działalności naszych bohaterów.

* * *

Dwa krótkie panowania E. Giani-Rosetti – na Wołoszczyźnie (maj – listopad 1770) i w Mołdawii (lipiec 1788 – marzec 1789) przypadły na bardzo złożony okres historii księstw rumuńskich: wojna rosyjsko-turecka 1768–1774 i rosyjsko-austriacko-tureckie wojny 1787–1791. W kolejnej próbie rozstrzygnięcia „kwestii wschodniej” mocarstwa rozpętały wojny, które odcisnęły brutalne piętno na Mołdawii i Wołoszczyźnie. Księstwa znalazły się pod okupacją wojskową Imperium Rosyjskiego (Wołoszczyzna: listopad 1769 – maj 1770, listopad 1770 – październik 1774; Mołdawia: wrzesień 1769 – wrzesień 1774, październik 1788 – marzec 1792) i Habsburgów (Wołoszczyzna: listopad 1789 – lipiec 1791; Mołdawia: 1787 – 1788, listopad 1789 – lipiec 1791), co wywołało zburzenie porządku społeczno-politycznego i ekonomicznego, a także panowania fanariotów. Jak zauważył znany historyk rumuński L. Boicu: „Nienawiść miejscowej ludności, utrata zaufania Porty, naciski przedstawicieli wielkich mocarstw, podchody konkurentów – oto warunki panowania hospodara fanarioty, w których on musiał szukać koniecznej równowagi”.⁵

Manolaki lub Emmanuel Rosetti urodził się w pierwszej ćwierci XVIII w., w Konstantynopolu, w rodzinie Eufrozyny Rosetti i popa Iona Giani. Był żonaty z Ralicą (siostrą hospodara Grigore III Ghika, zabitego przez Turków w 1777 r.), miał córkę Smarandę.⁶ Jego ojciec pochodził z greckiej rodziny Τζανη (Γοαννети) z wyspy Lesbos (spotyka się wiele wariantów pisowni tego nazwiska: Giani, Geanet, Zanetto, Zani, Tzani).⁷ A. K. Ypsilanti pisze do niejakego Afendulisa Gianetu z Konstantynopola (w 1711 r.) – pierwszego kupca hetmana Mazerpy („Αφεντουλης Τζανετου, πρωτεμπορος του χατμανου Μαζερμα”), który majątek zagarnęła armia rosyjska.⁸

«Nieznany pop» – jak o nim pisze T. Blancard⁹ – Ion (Γιαννης), miał czterech synów: Jordaki, Laskaraki, Manolaki i Antiocha. Tych braci spotykamy już od połowy XVIII w. w Jassach i Bukareszcie, gdzie w poszukiwaniu różnych stanowisk i służby prosili o protekcję elit konstantynopolitańskich. Pochodząc od fanariotów, bardziej niż wszyscy inni bojarzy-fanarioci”.¹⁰

⁴ *Внешняя политика России XIX и начала XX века: Документы Российского министерства иностранных дел. Серия 2. 1815–1830 гг.*, Т. 2 (10): октябрь 1817 г. - апрель 1819 г., Москва 1976, с. 102–103.

⁵ L. Boicu, *Principatele Române în raporturile politice internaționale (secolul al XVIII-lea)*, Iași 1986, p. 211.

⁶ R. Rosetti, *Familia Rosetti. I. Coborâtorii moldoveni ai lui Lascaris Rousaitos*, București 1938, p. 108.

⁷ Z tej rodziny pochodzi także uczonej Ioan Giani (otrzymał od N. Mawrogeni w 1787 r. tytuł wielkiego logoteta), uczył się w greckiej szkole Fanara u profesorów Dorotea z Lesbos i Eugeniusza Wulgarisa. Patrz: D. Russo, *O scrisoare a lui Evghenie Vulgaris tradusă în limba română*, [in:] *Revista istorică română*, vol. I, București 1931, p. 23; Γ.Α. Αριστειδου, *Βενιαμιν ο Λέσβος*, Αθήνα 1880, σ. 98.

⁸ A.K. Υψηλάντους, *Τα μετά την αλωσιν (1453-1789)*, Κωνσταντινούπολη 1870, σ. 284.

⁹ Th. Blancard, *Les Mavroyeni. Histoire d'Orient*, t. I, Paris 1909, p. 444.

¹⁰ C. Gane, *Trecute vieți de doamne si domnițe*, vol. II, Chișinău 1991, p. 149.

Ich matka, córka Nicolae (wielkiego spatara w 1753 r., a potem wielkiego dragomana floty) i wnuczka Ioanisa Rosetti oraz Eleny Al. Mawrokordat, była też prawnuczką wojewody Mołdawii Antoniego Ruseta (1675–1678) i Kiricy Drako (Dragan). Wszyscy oni pochodzili od Laskarisa Rossetosa (Λασκαρης Ρωσσετος), żonatego z Bellą M. Kantakuzino.¹¹

Tradycja rodziny Rosetti głosi, że byli oni emigrantami z Genui skąd przodek ich Ioan Rosetti przybył do Konstantynopola w XIII w. W historiografii greckiej, bazując na pracach E. Rangabé (E.P. Ραγκαβη), twierdzi się, że „genuieńczyk Ioan Rosetti” opuścił Helladę w VIII w. i osiedlił się w Konstantynopolu.¹² Jednak z badań genealogicznych gen. Radu Rosetti wynika, że najwcześniejsze źródła dokumentowe mówią o rodzinie Rosetti w XVII w. jako o grekach.¹³ Fakt, który co prawda nie wyklucza starszego pochodzenia włoskiego, ale jednak nie udało się powiązać tej fanariockiej rodziny z żadnym rodem włoskim *Rosetti*.

Herb rodowy Rosetti przedstawia: na dwudzielnej tarczy (*coupé*) w polach srebrnym i błękitnym, srebrny puchar z trzema różami. Dewiza: *Sereno aut nubilo sospes*. Jednak nie wszyscy członkowie rodu używali tego herbu.¹⁴

Prawidłowa pisownia tego nazwiska to *Rosetti*, choć w dokumentach i literaturze spotyka się wiele wariantów: Roset, Rosät, Ruset, Rosette, Rosseti etc.¹⁵

* * *

E. Giani-Rosetti do momentu, gdy objął tron Wołoszczyzny, był na służbie u kilku dygnitarzy i gospodarów – u K. Rakowicy (zabrał Giani-Rosettiego do Mołdawii); *baszy-kapukehaya* N. Sucu (wprowadza go do Jass w 1761 r.); G. Kallimaki, G. Sh. Gika (z nim przyjeżdża do Bukaresztu w 1768 r.).

Słynny francuski oficer i dyplomata (węgierskiego pochodzenia) François, baron de Tott, który sześć lat (1757-1763) spędził w służbie dyplomatycznej w Stambule (Konstantynopol), miał okazję zajrzeć „za kulisy osmańskiego systemu politycznego i studiować mechanikę reżimu Fanariotów.”¹⁶ Dlatego jego *Wspomnienia*, opublikowane w 1785 roku, są cennym źródłem, ponieważ opisują szereg wydarzeń i charakterystyk odzwierciedlających osobowość E. Giani-Rosetti, z którym był blisko zaznajomiony w środowisku Konstantynopola.

Dans le nombre des Archontes* (*Titre que les Grecs aises s’arrogent encore) que je rencontrai chez cet Interprète du Grand-Seigneur, le nomme Manoly Serdar** (**Serdar, mot turc “Gouverneur”), fidèlement attache au sort de Racovitza, Prince de Valachie destitue, me parut avoir plus d’esprit et de connais-

¹¹ Drzewo genealogiczne rodziny Rosetti: Δ.Σ. Σούτζου, *Οι Έλληνες ηγεμόνες της Μολδοβλαχίας*, Αθήνα 1972, σ. 136-137; E.R. Rangabé, *Livre d’Or de la noblesse Phanariote et des Familles Princiers de Valachie et de Moldavie*, Athènes 1904, pp. 183-202.

¹² Δ.Σ. Σούτζου, *Οι Έλληνες ηγεμόνες της Μολδοβλαχίας*, Αθήνα 1972, σ. 133.

¹³ R. Rosetti, *Familia Rosetti. I. Coborătorii moldoveni ai lui Lascaris Rousaitos*, București 1938, p. 11.

¹⁴ *Ibidem*, p. 12.

¹⁵ Spis bojarów moldawskich noszących to nazwisko w XIX w.: M.-R. Ungureanu, *Marea arhondologie a boierilor Moldovei (1835-1856)*, Iași 1997, pp. 242-243.

¹⁶ Ven. Ciobanu, *Statutul juridic al Principatelor Române în viziune europeană (sec. al XVIII-lea)*, Iași 1999, p. 276.

sances que ses compatriotes . Il me séduit surtout par le zèle désintéressé qui lui faisait préférer la médiocrité près de son ancien bienfaiteur, aux avantages que son ingratitude aurait trouvé au service des nouveaux Princes. [...] Nos liaisons se fortifièrent à la campagne, ou ce Grec vint se loger près de moi. Nous ne nous séparions plus, et je me plaisais à lui entendre dire fréquemment que de l'ancien Empire des Grecs, sa nation ne conservait que l'orgueil et le fanatisme qui avait cause sa ruine. Cependant Manoly Serdar ne vivait plus que sur le capital qu'il avait amassé pendant la tempe que son Prince Racovitza avait possède la Principauté de Valachie, et je voyais avec regret que le luxe de sa femme, joint a un assez grand nombre d'esclaves, se réunissaient pour exposer sa vertu aux conseils de la nécessité, tandis que sa vanité éloignait ceux de l'économie.¹⁷

Poznając go bliżej, baron de Tott, pozostawił nam oryginalny szkic tej postaci. Dom tego Fanarioty i styl życia nosiły ślady „obyczajów greckich i tureckich”, wśród których zauważamy umiłowanie wygody i zły stosunek do swoich sług („rabów”).

La familiarité dans laquelle nous vivions me mettait à porter de bien apprécier son intérieur, et j'y découvrais journellement le mélange des mœurs Grecques et Turques. Une petite lampe constamment allumée devant le tableau de la Panaghia*** (***)La Vierge) éclairait en mem temps les jeunes esclaves qui habillaient et déshabillaient le Serdar : ce Grec, ainsi que tous ceux assez aisés pour introduire chez eux le service Turcs, avait aussi l'habitude de s'endormir après dîner sur son sofa, tandis qu'une femme, en écartant les mouches avec un grand éventail de plumes, rafraîchissait l'air qu'il respirait. D'autres esclaves agenouillent à ses pieds, les frottaient doucement à nu avec leurs mains. Cette mollesse asiatique permet sans doute de soupçonner plus d'étendue à ces détails ; et les mauvais traitements que ce Grec faisait éprouver a ses esclaves pour les moindres fautes, sont seulement connaître qu'ou la facilite est sans mesure, toute délicatesse est détruite.¹⁸

Opisując go jako osobę, która wydała mu się „mającą więcej rozumu i wiedzy niż inni rodacy”, de Tott zdał sobie sprawę, że głównym celem E. Giani-Rosettiego jest zdobycie i utrzymanie władzy. Dlatego deklarowane zasady szybko poszły w zapomnienie, nawet jeśli często mówił o „przyrzeczeniach dochowania wierności”. Dlatego też nie powinien dziwić jego dalszy awans na najwyższy szczebel kariery dla fanariotów – tron władcy, a także jego niechlubny koniec – zdrada i ucieczka. Z tego punktu widzenia istotne wydają się rozmowy barona z naszym bohaterem w związku z przejściem dostojnika Fanarioty od jednego pana (władcy) do drugiego.

J'y retrouvai Manoly Serdar, qui m'apprit en arrivant qu'en Grec, attache comme lui a Racovitza, venait de l'abandonner pour passer au service du nouveau Prince que la Porte venait de nommer [?? C. Mavrocordato, febr. 1756. – V. M.]. Manoly me parut exagérer ce crime avec une affectation qui me devint suspecte. J'essayai de lui persuader que, pouvant lui-même être contraint par la néces-

¹⁷ Fr. De Tott, *Mémoires sur les Turcs et les Tartares*, t. I, Paris 1785, p. 56-57.

¹⁸ *Ibidem*, p. 57.

site a prendre un parti semblable, il devait par prudence ménager les termes, et ne point juger si sévèrement un homme, qu'il était peut-être à la veille d'imiter. Regarde-moi, dit-il, comme le dernier des hommes, si je ne varie jamais, et continuez à m'estimer, si je ne me rends pas coupable d'une aussi noire trahison : Je lui promis l'un et l'autre, et je ne tardai pas à être dans le cas de lui tenir parole. En effet, il partit quelques jours après, pour aller, disait-il, essayer encore quelques démarches en faveur de son bienfaiteur ; mais j'appris qu'il venait de l'abandonner, en s'attachant également au service de nouveau Vayvode**** (****C'est le titre que les Turcs donnent aux Princes de Valachie et de Moldavie. Ou les nomme aussi Bey). Il m'écrivit lui-même pour me faire part de sa démarche, et pour me demander fort humblement ce que j'en pensais. Je sentis que les circonstances auraient pu le rendre excusable, s'il n'eut pas aggravé lui-même sa faute, par ses protestations d'honneur et de fidélité. Je lui répondis qu'il m'avait lui-même dicté l'opinion que je devais avoir de sa conduite, et que j'y tiendrais plus constamment qu'il n'avait fut tenir à ses principes. Cet homme est devenu lui-même Prince de la Valachie, pendant la dernière guerre des Turcs [1768-1774. V. M.]; mais cette place a plus servi aux intrigues, qu'elle n'a montré ses talents, et je l'ai perdu de vue dans l'obscurité ou rentrent tous ces êtres éphémères que l'avarice du despote fait briller un moment en vendant à leur orgueil une lueur passagère de son autorité.¹⁹

W dalszej części przeanalizujemy główne etapy kariery politycznej przyszłego hospodara („województwo”)²⁰:

1755 – *serdar* (dowódca, naczelnik) Kiszyniowa;

1756 – *vel serdar*;

1756–1757 – *spatar* (dowódca) i *kapukihaya* (przedstawiciel dyplomatyczny) hospodara Scarlata Grigore Gika;

1759, 25.V–1760, 14.XI. – *vel postelnik* (marszałek dworu hospodarskiego);

1765 – *spatar* i *serdar* Orgejowa (Orhei);

1769–1770 – *serdar* Bukaresztu, ban Krajowy (Craiova)

W początkowym okresie wojny rosyjsko-tureckiej 1768-1774, kiedy rosyjskie wojska zajęły Bukareszt a hospodar Grigore III Gika ucieka do Rosji, *serdar* konstantynopolitański Manole prosi o tron wołoski.²¹ Będąc banem (*kajmakamem*) Krajowy oczyszcza z *ochotników* („*volintiri*”) wszystkie (5) powiatów prawobrzeża Oluty (rum. Olt) i podejmuje dwie nieudane próby zajęcia Bukaresztu (26 I i 5 II 1770 r.).²²

1770 (maj - listopad) - za pomocą pieniędzy przekazanych dygnitarzom osmańskim z Widyny, Ruszczuka (obietka każdemu wezyrowi po 100 sakw) i kadi z brzegów Dunaju ostatecznie zdobywa władzę na Wołoszczyźnie.²³ Jednak może wjechać do stolicy dopiero w czerwcu 1770 r. Jako hospodar przebywał w Bukareszcie krótko, już 25 XI wojska rosyjskie znowu zajmują miasto.

¹⁹ *Ibidem*, pp. 65-66.

²⁰ R. Rosetti, *Familia Rosetti. I...*, p. 108; Th. Rădulescu, *Sfatul domnesc și alți mari dregători ai Țării Românești din secolul al XVIII-lea. Liste cronologice și cursus honorum*, „Revista arhivelor” anul XLIV, vol. XXXIV, București 1972, nr.4, p. 680; nr. 2, p. 308.

²¹ A.K. Υψηλάντου, *Τα μετὰ την αλωσιν (1453-1789)*, Κωνσταντινούπολι 1870, σ. 452.

²² C.C. Giurescu, *Istoria Românilor*. Vol. III. București 2000, p. 207.

²³ A.K. Υψηλάντου, *Τα μετὰ την αλωσιν (1453-1789)...*, σ. 452-453.

Kronikarze tych czasów tak opisali te wydarzenia: „Manuli Roset wojewoda, z *postelikov*, przyszedł z tureckim wojskiem, którego przegnali ruscy, siedzący na ziemiach Wołoszy, pod dowództwem feldmarszałka ks. Piotr Rumiancewa”.²⁴

Od 1774 r. do końca wojny będąc na służbie Porty, przebywał w Oltenii, Ardale, Banacie. Brał udział w działaniach bojowych przeciwko armii rosyjskiej. Kilka razy przeprowadzał się przez Dunaj, po czym cofnął się do Widynu.

Od marca 1772 r. Siedzi w Nikopolu, gdzie pozostaje do zawarcia pokoju w Kuczuk-Kajnardzi w 1774 r. (cały czas wydaje akty jako gospodar). Zakończenie wojny nie przynosi mu długo oczekiwanej kontynuacji panowania, ponieważ nowymi hospodarami mianowano Aleksandra Ypsilanti w Wołoszczyźnie i Grigore III Gika w Mołdawii.

Tak więc, w trudnej sytuacji wojennej, zakończyło się to pierwsze jego panowanie. Wyjeżdża do Konstantynopola, gdzie prowadzi intrygi przeciwko nowo mianowanym hospodarom za co czeka go zesłanie, w l. 1776–1781 na wyspę Naksos, skąd wysła pieniądze do poselstwa rosyjskiego, żeby dyplomacja rosyjska nie przeciwdziałała jego nominacji na hospodarstwo wołoskie²⁵ W czasie nowej wojny, rozpoczętej 5/16 VIII 1787 r. Giani-Rosetti „wbrew swej woli, i nieszczęśliwie jak za pierwszym razem” znowu zostaje mianowany hospodarem, tym razem Mołdawii (11 V 1788 r.).²⁶

Uważano, że książęcy tron Mołdawii mógł otrzymać także władca Wołoszczyzny – Mikołaj Mavrogeni (1786-1790), który w 1788 r. odniósł szereg sukcesów militarnych nad Austriakami i znajdował się u szczytu swej chwały – będąc „najbardziej szanowanym chrześcijaninem” Imperium Osmańskiego. Jednak sułtan Abdul Hamid I mianował go „generalissimusem” (serdar erkem) armii osmańskiej i „dziedzicznym księciem Wołoszczyzny i Mołdawii”.²⁷ Nie bez przyczyny doświadczony Grek-fanariota odrzucił panowanie w Mołdawii w tym niespokojnym czasie. Tym bardziej, że miał tak poważnego konkurenta.²⁸

W czerwcu 1788 r. Wojska habsburskie już zajęły Mołdawię, od gór do Prutu, z wyjątkiem powiatów z wyjątkiem powiatów Kovurluy, Tekuch i Tutov. Były gospodar A. Ypsilanti, z całym dworem odegrał komedię oddania się w niewolę Austriakom i został odprawiony do zakończenia wojny na Morawy do Brna.²⁹

Tym niemniej Turkom udało się skoncentrować siły i wygonić Austriaków z Jass, które przeżyły na początku lipca najazd tatarski. Nowy gospodar wkracza do stolicy księstwa 19 VII 1788 r.³⁰

Podobnie jak 18 lat temu władca stanął przed zadaniem zorganizowania oporu wobec wrogów Imperium Osmańskiego. Już 12 VI 1788 r. skierował do „Mołdawian” odezwę, w której oznajmił swoje powołanie na tron mołdawski i obowiązek „wypędze-

²⁴ *Cronicul protosinghelului Naum Râmniceanu de la 1768-1810*, [in:] C. Erbiceanu, *Cronicarii greci cari ai au scris despre români în epoca fanariotă*, București 1888, p.259; *Cronici și povestiri românești versificate* (Sec. XVII-XVIII), [in:] *Studii și ediție critică de Dan Simonescu*, București 1967, p. 153, 156.

²⁵ R. Rosetti, *op. cit.*, p.109 (nota 30); N. Iorga, *Acte și fragmente*, vol.II, p. 119, 123-124.

²⁶ C. Gane, *Trecute vieți de doamne și domnițe*, vol. II, Chișinău 1991, p. 150.

²⁷ Th. Blancard, *op. cit.*, p. 405-406.

²⁸ *Ibidem*, p. 369-370; C. Gane, *op. cit.*, p. 148-149.

²⁹ V. Mischevca, *Principele Constantin Ypsilanti, 1760-1816*, Chișinău 1999, pp. 39-40.

³⁰ C.C. Giurescu, *Istoria Românilor*, vol. III, București 2000, p. 227.

nia wrogów”.³¹ Jednak wobec przeważających sił sojuszników namiestnicy mołdawscy i wołoscy wraz z armią turecko-tatarską zostali zmuszeni do odwrotu, opuszczając Jassy 3 IX 1788 r.

Następnie E. Giani-Rosetti powierzono zorganizowanie obrony Gałaczu. Doświadczony w sprawach wojskowych władca, już na miejscu przekonał się po obejrzeniu twierdzy i garnizonu tureckiego, że nie ma szans na odparcie ataku armii Rumiancewa. Mądry doświadczeniem i posiadający „dar przewidywania” stary gubernator rozumiał, że pozostając lojalnym wobec Porty, nie będzie w stanie wykonać powierzonego mu zadania. Jednocześnie, nie mając gwarancji utrzymania tronu w przyszłości, decyduje, że ostatecznie lepiej będzie przynajmniej zachować głowę na karku. Jak zauważył T. Blancart, oddając się w ręce Rosji, władca fanariocki zachował 99% szans na „spokojną śmierć w swoim łóżku”.³²

Podjąwszy decyzję, pewnej ciemnej nocy w towarzystwie zaledwie kilku przyjaciół potajemnie ucieka z obozu w Gałaczu, kierując się prosto do wojsk rosyjskich. W Jassach został przyjęty przez feldmarszałka Rumiancewa z honorami godnymi jego rangi i został wysłany do Chersonia, z roczną emeryturą w wysokości 6000 rubli.³³ Stało się to prawdopodobnie w lutym lub na początku marca 1789 r., ponieważ już 17 marca N. Mavrogeni zwraca się do mieszkańców Mołdawii w związku z „tak zwanym wzięciem w niewolę Manolo-Wode Rosetti», potępiając jego zdradę i dezercję oraz wzywając ludność do pozostania w domach, ponieważ on ma pełnomocnictwo do zajęcia księstwa i obrony ich.³⁴

Nie był to jedyny przypadek. Jak wynika z pewnego dokumentu patriarszego z 12 IV 1789 r. Także mołdawski metropolita Leon poszedł za przykładem hospodara.³⁵ W 1794 r. – będąc dość starym, hospodar-uciekinię umiera i zostaje pochowany w Chersoniu, przy Soborze Spaskim – wzniesionym w l. 1781 - 1786 pod nadzorem Grigorija Potiomkina i poświęcony św. Katarzynie Aleksandryjskiej. Sobór Katarzyny był częścią zespołu architektonicznego twierdzy Chersoń, założonej we wrześniu 1778 r. (z zespołu twierdzy prawie nic się nie zachowało). Zanim budowa katedry została ukończona w 1786 r., projekty architektoniczne ulegały kilkukrotnym radykalnym zmianom. Świątynia pełna jest symboli architektonicznych ujawniających znaczenie założenia i nazwy Chersoń: związanej z Bizancjum, z chrztem Rusi, z greckim projektem Katarzyny II (który obejmował podbój Konstantynopola)³⁶. Szczególnie dwa posągi znajdujące się przy centralnym wejściu mają znaczenie symboliczne: apostoła Piotra z kluczami do nieba i apostoła Pawła z mieczem, które wskazują, że Chersoń miał być południową stolicą, a katedra była jednym z pierwszych kroków do realizacji tego planu.

Na rozkaz księcia Potiomkina-Taurydzkiego ciała poległych żołnierzy, którzy zginęli podczas szturmów Oczakowa 6 (17) XII 1788 r., przewieziono do Chersonia i pochowano w obrębie kościoła. Między nimi pochowano także – hospodara księstwa mołdawskiego, ks. Emmanuela Rosetti, zmarłego w Chersoniu 8 III 1794 r. F. Lalikow,

³¹ Th. Blancard, *op. cit.*, p. 391.

³² *Ibidem*, p. 444.

³³ Δ. Φωτεινού, *Ιστορία της πάλαι Δακίας...* t. 2, Βιέννη 1818, σ. 365.

³⁴ Th. Blancard, *op. cit.*, p. 445.

³⁵ *Ibidem*, p. 446

³⁶ V. Mischeva, *Proiectul grecesc și regatul Daciei*, [în:] *Limba Română. Revistă de știință și cultură*. Nr. 3 (253), iulie-septembrie, Chișinău 2019, p. 147-158.

opisując świątynię św. Męczennicy Katarzyny w twierdzy chersońskiej, przekazuje listę zachowanych grobów w 1841 r. a między nimi: «mołdawskiego księcia Emmanuela Rosseti»³⁷. Z listu do pani Kapselbelis, żony greckiego konsula w Odessie, z czerwca 1916 r., dowiadujemy się, że na nagrobku fanariockiego hospodara widniała korona, herb i napis: „Najjaśniejszemu księciu mołdawskiemu ks. Emmanuelowi Rosetti, zmarłemu w Chersoniu 8 III 1788” (tu błąd – zmarł w 1794 r.).³⁸ Niestety bardzo słabo zbadany jest okres jego życia na Ukrainie.

Akwarela Fiodora Aleksiejewa (1753(1754?)-1824) «Plac miejski w mieście Chersoniu. 1796-1797». Artysta dokładnie oddaje rozmieszczenie pomników architektury na placu paradnym miasta. W głębi znajduje się pałac jego wysokości księcia G.A. Potiomkina. Przylegają do niego z dwóch stron mieszkania komendanta twierdzy i szefa inżynierów twierdz w obwodzie noworosyjskim. Po lewej stronie znajduje się wejście do katedry Katarzyny (Spasskogo sobora), na środku placu - pomnik-piramida ks. Aleksandra z Wirtembergii-Stuttgartu, na lewo od niego - pomnik mołdawskiego władcy Emmanuela Rosettiego, a dalej inż.-płk. N.I. Korsakowa, w oddali zaś budynki apteki polowej i mennicy.³⁹



Jesienią 1900 r. Jurij Nikołajewicz Daniłow, odwiedzając Chersoń i odnotowując opłakany stan panteonu wojskowego w katedrze, pozostawił następujące notatki podróżne: „Niedaleko niego (Korsakowa) pochowano szczątki księcia Aleksandra Wirtemberskiego, obok Jego Wysokości Księcia Mołdawii Emanuela Rosettiego († w Chersoniu, w 1788 r.). Obok znajduje się jeszcze kilka grobów dowódców wojskowych

³⁷ Ф. Ляликов, *Церковь Св. Великомученицы Екатерины в Херсонской Крепости*, [in:] *Записки Одесского Общества Истории и Древностей*, t. I, Одесса 1844, с. 330.

³⁸ R. Rosetti, *op. cit.*, p. 109 (nota 39).

³⁹ <https://my.tretyakov.ru/app/masterpiece/10564> (dostęp: 01.11.2023)

różnych szczebli, poległych pod Kilją i Oczakowem. Niektóre napisy niestety zostały zatarte przez czas, ale najbardziej bolą niestosowne napisy zwiedzających na zimnych i surowych płytach pomników.”⁴⁰

K. D. Czorna (Czornaja) kierująca działem historii kraju do 1917 r. Muzeum Chersońskiego (Херсонський Обласний Краєзнавчий Музей), przypomniała niektóre fakty o chersońskim okresie życia hospodara-fanarioty:

Książę Emmanuel Rosetti osiadł w Chersoniu, być może ze względu na bezpieczeństwo - na terenie twierdzy. Mimo sędziwego wieku nie podjął służby rządowej ani wojskowej... Można śmiało powiedzieć, że do kręgu towarzyskiego Rosettiego w Chersoniu należeli przedstawiciele społeczności greckiej - oficerowie armii rosyjskiej i floty czarnomorskiej, przywódcy kościelni i przedstawiciele klasy kupieckiej. W Chersoniu miał okazję poznać wybitną osobowość - angielskiego humanistę Johna Howarda, który przybył do miasta w październiku 1789 r. Howard badał stan szpitali i więzień, pomagał chorym, ale sam zachorował i zmarł 20 I 1790 r. Istnieją dowody, że wśród mieszkańców Chersonia, którzy odprowadzili „rycerza dobroci i sprawiedliwości” w jego ostatniej podróży, był książę mołdawski Emmanuel Rosetti.⁴¹

Emmanuel Rosetti zmarł w Chersoniu a fakt, że książę został pochowany w pobliżu murów soboru Katarzyny, gdzie groby bohaterów wojny rosyjsko-tureckiej stanowiły swego rodzaju pomnik, daje prawo sądzić, że w ten sposób został uhonorowany za swój wkład w zwycięstwo nad Imperium Osmańskim w wojnie 1787–1791.⁴²

W tym czasie (1786 r.), według relacji szefa policji Bułhakowa dla wenezuelskiego rewolucjonisty Francisco de Miranda (1750–1816), odwiedzającemu Rosję w latach 1786–1787, Chersoń był miastem liczącym „sięga obecnie 40 tysięcy dusz, czyli: 10 tysięcy cywilów i łącznie 30 tysięcy personelu wojskowego armii i marynarki wojennej. Dziś znajduje się tu ponad 1200 dość dobrej jakości kamiennych domów, oprócz wielu chat, w których mieszkają najbiedniejsi, oraz koszar wojskowych. Tymczasem w roku 1779 nie było tu nic poza dwiema chatami rybackimi.”⁴³

Mieszkało tam niemało Greków jak np. wdowa Katarzyna Gika⁴⁴ (po śniętym 1/12 X 1777 r. gospodarze Grzegorz III Aleksandrze Gika) z dziećmi spotkała się potem ze zbiegłym hospodarem Manole Giani-Rosetti (po 1987 r.). jej dzieci były kuzynami Ralicy Rosetti (siostry ks. Gika), pierwszej żony Manole Giani-Rosetti. Przedstawicielem rodu Gika, którzy uciekli do Imperium Rosyjskiego, przyznano tytuł książęcy. „Tam poznał księżniczkę Dżikę (Gikę) – wdowę po księciu Wołoszczyzny i Mołdawii, który został otruty w Konstancyńopolu, skąd wyjechała do Petersburga. Cesarzowa przyznała jej emeryturę w wysokości 2000 rubli, za którą księżniczka zamierzała mieszkać w tym kraju. Jedna z jej córek – jak mówią piękna – wyszła za mąż za markiza Maruzziego

⁴⁰ Ю. Н. Данилов, *Из записной книжки, „Русский инвалид. Газета военная”, № 3, 4 января 1901, с. 2.*

⁴¹ В. Негрескул, *Жизнь и смерть Говарда в Херсоне, „Русский художественный лист” № 21, Санкт-Петербург 1852.*

⁴² *Греки у Херсоні. Молдавський господар князь Еммануїл Джіані-Росетті. (До 300-річчя від народження. 1715–2015), <http://hokm.ks.ua/chas/549-emmanuil-dzhianirosetti.html> (просмотр: 27.01.2023)*

⁴³ Ф. де Миранда, *Путешествие по Российской Империи*, пер. с исп., Москва 2001, с. 44.

⁴⁴ Ekaterina Jakowake Riso-Rangabe, która wyszła za mąż w Konstancyńopolu w 1754 r. za Grzegorza III Aleksandra Gika, późniejszego hospodara Wołoszczyzny (1768-1769) i Mołdawii (1764-1767, 1774-1777).

(weneckiego Greka z Epiru) w Petersburgu, a pozostawały przy niej jeszcze dwie córki, dwóch synów i trzy kuzynki. Tak więc w tym uroczym chórze nimf, a także pięciu córek pana Juana P., jedliśmy obiad jak w Atenach, i tylko ja sam nie byłem Grekiem.”⁴⁵

Piękna Zoe Gika w rzeczywistości była córką hospodara Skarlata Giki (zm. W Bukareszcie 2 XII 1766 r. I Ruksandry (Luksandry) Moruzzi⁴⁶. Wyszła za mąż za makri-za Pano Maruzzi (Maroutsis) i została dwórką na dworze Katarzyny II.⁴⁷ Według słów wenezuelskiego podróżnika, z rodziną Gika poznał się osobiście w czasie pobytu w Chersoniu (21 XI 1786 r.)⁴⁸. W czasie wojny rosyjsko-tureckiej z l. 1768–1774 w Petersburgu przebywali bliscy krewni trzech władców z rodu Gika.⁴⁹

W relacjach z Ukrainy Miranda odnotował, że gdy przebywał w Kremieńczugu, 4–5 II 1787 r., „hospodar Wołoszczyzny Mawrokordato⁵⁰, w poszukiwaniu schronienia uciekający z Turcji, rzeczywiście przybył na godzinę do wyjazdu księcia, który porozmawiał z nim i przepytawszy go odjechał, jak nam zapowiedział”.⁵¹

Warto zaznaczyć, że rok śmierci Emmanuela Rosetti przez długi czas budził kontrowersje. W historiografii rumuńskiej i greckiej nie było wiarygodnych informacji ani o roku urodzenia, ani o dokładnej dacie śmierci fanariockiego księcia. Przykładowo N.A. Bogdan błędnie wskazał w 1913 r., że grób Gianiego Rosetti znajduje się w Kijowie (?).⁵² Nawet słynny genealog tej greckiej rodziny, R.R. Rosetti błędnie wskazuje datę swojej śmierci - „1789”. Wielu historyków myliło się, gdyż na jego kamiennym nagrobku widniał oryginalny napis w języku rosyjskim: „Najjaśniejszy książę moldawski Emmanuel Rosset zmarł 8 marca 1794 roku w Chersoniu”⁵³, który z czasem został zatarty a płyta zmieniona w l. 70-ch XIX w. na nową z brązu, na której błędnie podano datę śmierci: „Najjaśniejszemu księciu moldawskiemu Emmanuelowi Rossecie zmarłemu w m. Chersoniu 8 marca 1788 r.”⁵⁴ Zamieszanie to powstało, jak sądzimy, dlatego, że spośród dziewięciu grobów znajdujących się na dziedzińcu katedralnym (od XVIII w.) na siedmiu z nich widnieje data „1788”. W naszych ostatnich badaniach wykazaliśmy, że grób

⁴⁵ Франсиско де Миранда. *Путешествие по Российской империи*, Москва: МАИК Наука / Интерпериодика. - 2001, с. 33.

⁴⁶ Portret Zoe Giki namalował A. Roslin w 1777 r.. Obecnie znajduje się w muzeum narodowym w Sztokholmie. (Magnus OLAUSSON, *Alexander Roslin*, Stockholm: Nationalmuseum, 2007, 287 p.) <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=52134629>

⁴⁷ Maruzzi Paweł Christofotowicz - markiz, rzeczywisty radca stanu (1797 r.), poseł w Republice Wenecji i innych miastach Włoch od 1768 r., wychowawca włk. ks. Konstantyna Pawłowicza, kawaler orderu św. Anny (28 VI 1768 r.). - *Высшие чины Российской империи: в 3 т.: (22.10.1721 - 2.03.1917) : биографический словарь*, сост. Е. Л. ПОТЕМКИН Т. 2, с. 348.

⁴⁸ Ф. де Миранда, *Путешествие по Российской Империи*, пер. с исп., Москва 2001, с. 32.

⁴⁹ M. S. Rădulescu, *Din istoria familiei Ghica. Contribuții de istorie culturală*, București 2017, p. 25.

⁵⁰ W tym wypadku Potiomkin miał na myśli moldawskiego hospodara Aleksandra Mawrokordato (1745–1819), zdetronizowanego przez sułtana w końcu 1786 r., który uciekł do Rosji.

⁵¹ Ф. де Миранда, *Путешествие по Российской империи*, пер. с исп. М.С. Альперович, В.А. Капанандзе, Е.Ф. Толстой, Москва 2001, с. 80–82.

⁵² N.A. Bogdan, *Orașul Iași. Monografie istorică și socială ilustrată*, ediția a II-a, Iași 1913, p. 151.

⁵³ W księdze metrykalnej soboru św. Katarzyny w Chersoniu zachował się wpis z 12 III 1794 r. O pogrzebie ks. Rosetti «Погребал протопоп Иоан Богданович [Иоанн Боянович – пресузије К. Д. Сзопна] умершего князя молдавских хозяина Эмануила. Лет ему от роду 79» (Государственный архив Херсонской области. Фонд 207. *Метрическая книга Екатерининского собора*. Описание 1. Дело 262. Лист 18.)

⁵⁴ С. А. Дяченко, *Екатерининский собор в Херсоне. Гробница Потемкина*, Херсон 2002, с. 47.

księcia Emmanuela Rosetti (1715-1794), położony na południowy wschód od wejścia do katedry św. Katarzyny (oficjalna nazwa „Katedra Spasska”, zbudowana na cześć Katarzyny II w l. 1781 - 1786), mimo że została otwarty i zabezpieczony w 1930 r. przez władze komunistyczne (kości wystawiono jako „eksponaty muzealne” w utworzonym w katedrze „Muzeum Antyreligijnym” wraz z prochami księcia Grigorija Potiomkina), to przetrwał do dziś.⁵⁵

Jedną z pierwszych osób, która ponownie zobaczyła ciało księcia, pochowane pod koniec XVIII w., był dyrektor Chersońskiego Muzeum Historyczno-Archeologicznego Iwanow. Następnie jego żona Jewgenija Wasiliewna Scufati, po emigracji do USA, w 1996 r. w jednym z swoich listów opisała działania tych walczących ateistów:

Na otwarciu krypty Potiomkina było obecnych kilku dyrektorów muzeum, w tym mój mąż. Pojechałam z mężem. Weszliśmy do małego pokoju i zobaczyłam: na stole obok siebie stały dwie małe, pozbawione dekoracji trumny, a pod ścianą stały wieka obu trumien ozdobione kwiatami. Tapicerka wewnątrz trumny z Potiomkinem wystawała nieco poza bok trumny po lewej stronie (w miejscu, gdzie znajduje się jego prawa ręka) i miała bardzo nieprzyjemny, brudnoszary wygląd. Lewa trumna była Potiomkina, a prawa emira - zapomniałem jego imienia. Potiomkin był najwyraźniej starszy od emira i wyglądał gorzej.⁵⁶ Ciało, twarz i dłonie były ciemnożółte i obaj mieli długie paznokcie na palcach. Potiomkin miał na sobie skromne, szarawe ubranie, a mąż i nie było to ubranie, ale był nim po prostu przykryty. Nigdy się nad tym nie zastanawiałem, ale teraz tak to pamiętam. Emir miał na sobie jasnożółtą szatę wykonaną z materiału noszonego przez kapłanów (brokat). Emir miał bardzo czarne wąsy i brodę. Emir był wytworny, a Potiomkin nie, co mną poruszyło. Po pierwszej wizycie, drugiego dnia, poprosiłam męża, żeby mnie ze sobą zabrał, a on odpowiedział: nie masz dokąd iść - wczoraj obaj się rozsyпали i nie ma na kogo patrzeć. Tylko tyle pamiętam, bo minęło już 65 lat.⁵⁷

W 1930 r. w „muzeum” pracowali uczniowie technikum drogowego, wśród których był Władimir Nikołajewicz Andrikiwicz (późniejszy miejscowy historyk Chersonia). Powiedział, że widział w trumnie zwłoki Potiomkina, a nawet dotknął jego ręki. Jego uwagę przykuło „ciało Josifa Rosseta w bogatym ubraniu”. Tak samo obaj naoczni świadkowie wspominają doskonale zachowane szczątki mołdawskiego gospodarza E. Rossetiego, którego grób znajdował się w pobliżu południowej ściany ogrodzenia katedry św. Katarzyny i nigdy przed wspomnianymi wydarzeniami nie został naruszony.

Pisarz i dramaturg Borys Ławrenow (Siergiejew, 1891–1951), jako naoczny świadek tych wydarzeń w 1930 r., pisał o nich jako o niewyobrażalnym fackie, że wystawio-

⁵⁵ V. Mischevca, *Domnul fanariot Emanuel Giani-Rosetti (Manole Ruset), 1715–1794*, [In:] *Curierul Ateinei*, nr. 33, 2002, p. 7; Idem, *Господари фанариоты Румынских княжеств на украинских землях: Эммануил Джигани-Росетти и Константин Инцилантти*, „Омония”, № 28-31, 2002, ss. 13 ; Idem, *Un domn fanariot puțin cunoscut: Emanuel Giani-Rosetti (Manole Ruset) - 1715-1794*, [In:] *Închinare lui Petre Ț. Năsturel la 80 de ani*, red. I. Căndea, P. Cernovodeanu, Gh. Lazăr, Brăila 2003, p. 733-745.

⁵⁶ Grigorij Aleksandrowicz Potiomkin umarł w wieku 52 lat 5 (16) X 1791 r., po drodze z Jass, przy wsi Redeni Vek, patrz: O. И. Елисеева, *Потемкин*, Москва 2005.

⁵⁷ Л. Богуславский, *Основатель нашего города*, „Херсонский вiсник” № 9 (539), 6 березня 1999, с. 2; С.А. Дяченко, *Екатерининский собор в Херсоне. Гробница Потемкина*, Херсон 2002, с. 73-74.

no jako eksponaty w Muzeum Antyreligijnym szczątki książąt Potiomkina i Rosetti. W swoim eseju literackim opowiedział o wtórnym pochówku Potiomkina, opisując szczątki mołdawskiego władcy, którego grób otwarto i następnie służył jako eksponat nowo powstałego muzeum. W jednej z gablot, jak pisze pisarz:

[...] w mocnej, dębowej trumnie, nie zniszczonej przez czas, leżały dobrze zachowane, najwyraźniej zabalsamowane, zwłoki mężczyzny z gęstą czerwono-siwą brodą [Sic! – V. M.], ubrane w długą brokatową szatę, przepasaną haftowanym pasem. Na głowie trupa znajdowało się nakrycie głowy wykonane z cienkiego jedwabnego tiulu, przypominające turban, z małą klamrą z kamieni, w którą wbite było pióro czapli. Pod gablotą znajdował się także napis, którego treść przekazuję na pamiątkę w języku rosyjskim: „Oto zwłoki mołdawskiego władcy, księcia Josifa Rosseta. Skorumpowane rosyjskie duchowieństwo, skuszone łapówką, pozwoliło na pochowanie muzułmanina we wnętrzu prawosławnej katedry”. Byłem oszołomiony. Od niepamiętnych czasów władcy Mołdawii byli prawosławni. [...] Nieznane dzikusy, którzy założyli to niesamowite „muzeum”, odkrywający na głowie zmarłego nakrycie głowy przypominające turban, swymi ołowianymi mózгами zdecydowali, że jest on muzułmaninem i z takim przeświadczeniem wystawiali go na pośmiewisko.

Jakiś czas później (w tym samym 1930 r.) w wyniku wysłanego do Moskwy protestu Ławrenowa, żalodne *eksponaty* Potiomkina i Rosettiego ponownie pochowano w ich grobowcach. Później B. A. Ławrenow otrzymał list z wiadomością, że „Chersońskie Muzeum Antyreligijne” zostało ostatecznie zamknięte. „Potiomkin został ponownie zebrany w całość, złożony w nowej trumnie, opuszczony do krypty i zamknięty pieczęcią rządową przyklejoną do zaprawy, a Josef Rosset odnalazł spokój w swoim starym grobie”.⁵⁸

19 VIII 1941 r. wojska niemieckie wkroczyły do Chersonia i w tym samym miesiącu katedra św. Katarzyny została ponownie poświęcona i otwarta dla wiernych. Z ocalałych fragmentów poprzedniego ikonostasu zmontowano nowy i zwrócono część starych ikon. 25 VIII 1991 r. katedra św. Katarzyny została zwrócona wiernym. Została przekazana wspólnocie Ukraińskiego Kościoła Prawosławnego Patriarchatu Moskiewskiego.⁵⁹ Ciało Grigorija Potiomkina, pochowane 23 XI 1791 r. pod soborem chersońskim, zostało zbezczeszczone przez rosyjskich okupantów po raz trzeci w historii.

Ten ważny ośrodek wojskowy, strategicznie położony nad Dnieprem, stał się jedynym regionalnym centrów Ukrainy, który w 2022 r. został zajęty przez rosyjskich agresorów. Na początku września wojska ukraińskie rozpoczęły kontrofensywę na południu obwodu chersońskiego i 11 XI 2022 r. wyzwoliły miasto. Od końca października rosyjska administracja okupacyjna usunęła z Chersonia pomniki postaci historycznych z okresu Imperium Rosyjskiego, wystawy i zasoby muzeów miejskich, a nawet szczątki

⁵⁸ Б. А. Лавренёв, *Вторичное погребение Потёмкина*, In: Памятники Отечества, № 2, 1991, с. 154-155. <http://bibliofond.ru/view.aspx?id=449477>

⁵⁹ С. А. Дяченко, *Екатерининский собор в Херсоне. Гробница Потемкина*, Херсон 2002, с. 76; А. Захаров (Виктор Хмель), *Так кто же лишил головы Светлейшего?* „Гривна” № 51 (780), 17.12.2009. <http://www.mycity.kherson.ua/avtory-ag/zaharov1/g-svet.html> (dostęp: 01.11.2023)

jednego z założycieli miasta, księcia Grigorija Potiomkina.⁶⁰ Grób greckiego władcy-fanarioty E. Giani-Rosetti (Manole Giani Rousset) znajduje się na dziedzińcu katedry i nadal grozi mu zniszczenie przez rosyjskie rakiety

Obecnie grób znajduje się pod opieką państwa ukraińskiego. Ten zachowany przez ponad dwa stulecia zabytek historyczny z końca XVIII wieku to kamienny nagrobek o wymiarach 2,4 x 1,23 m. Niestety, tablica z brązu z napisem (0,45 x 0,30 m) została później skradziona⁶¹.



Mało zbadana i czasami ignorowana postać historyczna fanariockiego księcia Emmanuela Giani-Rosetti powinna zająć należne miejsce w historiografii narodów Europy Południowo-Wschodniej, wypełniając w ten sposób kolejną kartę naszej wspólnej przeszłości (niekoniecznie zawsze chwalebnej).

⁶⁰ «Все украли, собаки». Отступая, россияне разграбили музеи Херсона и в третий раз осквернили могилу князя Потемкина, 28 ноября 2022 <https://graty.me/vse-ukrali-sobaki-otstupaya-rossiya-ne-razgrabili-muzei-hersona-i-v-tretij-raz-oskvernili-mogilu-knyazyu-potemkina/> (Дата обращения: 01.11.2023)

⁶¹ Zachowała się fotografia (28.10.2009) - <https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/8/8d/Kherson-28102009%28059%29.jpg> (data dostępu: 01.11.2023)

* * *

Drugi bohater naszych rozważań – Konstanty Ypsilanti – posiada w porównaniu z E. Giani-Rosettim, o wiele bardziej bogatą biografię. Pozostawił w księstwach rumuńskich i na Ukrainie wyraźny ślad, będąc do dziś obiektem badań w kilku krajach. Nie wchodząc w szczegóły jego interesującej i wielostronnej działalności, zwrócimy uwagę jedynie na jego okres kijowski – ostatnie lata jego życia.⁶²

Przypomnimy tylko, że od samego początku swojego panowania w Wołoszczyźnie (1802–1806), wiązał swoje plany z Rosją i był wspierany przez Petersburg. Minister spraw zagranicznych A. R. Woroncow pisał do swojego wysłannika w Konstantynopolu A. J. Italińskiego, 16 (28) V 1803 r.: „Wasze kontakty z ks. Ypsilanti bardzo pochwalam. W przywiązaniu tego hospodara do Rosji i w dążeniach jego w ogóle nie zaniedbujcie umacniać go przy każdej okazji”.⁶³

Dyplomacja francuska jeszcze w 1803 r. Uważała, że „jest on tworem Rosji... chimera ks. Ypsilanti zasada się na tym, żeby być niezależnym od Porty i zapewnić swojej rodzinie księstwo wołoskie...” (list z 27 IV 1803 r. Do Talleyranda)⁶⁴. W grudniu 1804 r., kiedy poseł w Konstantynopolu G.M. Brune, 1763–1815) jechał do Paryża przez Bukareszt, Ypsilanti zgotował mu wspaniałe przyjęcie. W ogóle od chwili proklamowania Cesarstwa Ypsilanti starał się dogadać z Francją i wszelkimi możliwymi sposobami starał się ją zadowolić.⁶⁵

Dokumenty z tamtej epoki wskazują, że K. Ypsilanti wydał szereg aktów jako „władca (obu) krajów Mołdawii i Wołoszczyzny”, próbując, nie bez powodzenia do pewnego momentu, budować nieodłączne atrybuty suwerennego władcy, „wyzwolonego” spod wasalstwa osmańskiego⁶⁶. Tak więc K. Ypsilanti związał swoje osobiste nadzieje ze skutecznością bałkańskiej polityki Rosji mającej na celu wzmocnienie swojej władzy w księstwach, a nawet ewentualne włączenie Serbii do swoich posiadłości.

Należy jednak zaznaczyć, że już w początkowej fazie wojny rosyjsko-tureckiej z l. 1806–1812 w Petersburgu zaczęto się coraz bardziej obwiać roli Ypsilanti w powstaniu serbskim. Aleksander I chcąc wykorzystać Serbów w interesie Rosji i chcąc ich związać ze sobą, starał się wykluczyć innych pośredników, tak aby powstańcy wszystko zawdzięczali wyłącznie jego imperium. W liście ministra spraw zagranicznych Rosji A. Budberga do

⁶² Patrz szerzej: V. Mischevca, *Principele Constantin Ypsilanti, 1760-1816*, Chişinău 1999; В. Мискевка, *Князь Константин Ипсиланти*, [in:] *Подвижники й меценати. Історико-біографічні нариси*, Київ 2001, s. 265-289; В. Мискевка, *Ο ηγεµονας Κωνσταντινος Υψηλαντης (1760;-1816) Θεσσαλονικη* 2008, 347 σ.; V. Mischevca, *Între pace şi război. Domnii fanarioţi în contextul raporturilor internaţionale (1774-1812)*, Chişinău 2021, p. 227-253.

⁶³ *Внешняя политика России XIX и начала XX века. Документы Российского министерства иностранных дел. Серия первая. 1801–1815*, Т. I (1801–1804), Москва 1960, с. 433.

⁶⁴ „Quant au Prince actuellement régnant en Valachie, celui qui a connu son caractère lorsqu’il était drogman de la Porte peut le juger. Il ne lui manque que les occasions pour vexer les Français, [...] Il est la créature de la Russie, et les nouvelles stipulations [...] donnant à cette puissance sur les Principautés de Moldavie et de Valachie un pouvoir absolu, les Hospodars regardent naturellement leur pays comme province de Russie. La chimère du Prince Ypsilanti est d’être indépendant de la Sublime Porte et de voir perpétuer dans sa famille la Principauté de Valachie”. (R. Rosetti, *Arhiva senatorilor din Chişinău şi ocupaţia rusească de la 1806–1812*, vol. I, [in:] *Analele Academiei Române. Seria II. Tomul XXXI. 1908 - 1909. Memoriile Secţiunii Istorice*, Bucureşti, 1909, p. 388.).

⁶⁵ R. Rosetti, *Arhiva senatorilor din Chişinău şi ocupaţia rusească de la 1806-18012*, vol. I, [in:] *Analele Academiei Române, seria II, t. XXXI: 1908 - 1909. Memoriile Secţiunii Istorice*, Bucureşti 1909, p. 392.

⁶⁶ V.A. Urechia, *Istoria românilor*, т. IX al seriei 1800-1830, Bucureşti 1896, p. 6–7, 101, 131, 139, 152.

naczelnego wodza armii mołdawskiej I. I. Michelsona z dnia 18 II (2 III) 1807 r. stwierdza wprost:

celem zaradzenia niedostatku różnych rzeczy, jakiego doświadczyli Serbowie, zwłaszcza broni, wysłać im kolejne 5000 [czerwonych rubli]; ale jego wielmożność raczy, aby tę sumę przeznaczyć z konta jego skarbcza, a zatem, jeśli została już zabrana księciu Ypsilanti, to powinna zostać mu zwrócona z twoich nadzwyczajnych funduszy. Co prawda pomoc Serbów bez wątpienia obróci się na korzyść Wołoszczyzny i dlatego to księstwo, oczywiście, nie obciążając się, mogłoby im udzielić niezbędnej pomocy, [...] ale to, czego podejmują się Serbowie w rzeczywistości nie jest robione dla Wołoszczyzny, ale wyłącznie dzięki ich oddaniu wobec Rosji [...] pomoc Serbów nie powinna wydawać się konsekwencją jakiegokolwiek sojuszu lub porozumienia między Wołoszczyzną a nimi, ale jedynie efektem ich przywiązania do najwyższego dworu i nadziei w jego patriot; z tego powodu imperator zaleca, aby otrzymali wszelkie potrzebne im dobrodziejstwa, zwłaszcza pieniądze, wyłącznie od Rosji i tylko niej pozostali dłużni.⁶⁷

W ten sposób, gdy Rosja zaczęła otwarcie wprowadzać w życie swój „plan wschodni”, to i dalsza potrzeba usług księcia Ypsilanti ustała. Być może też jego pozycja zaczęła być zanadto samodzielna i dlatego próbowano go po prostu odsunąć od sprawy. 28 VIII 1807 r. Ypsilanti został zmuszony do opuszczenia Bukaresztu na zawsze a potem także i Jass, i przenieść się razem ze swoją liczną rodziną do Rosji: żona Jelizwieta (Safta), córki: Elena, Katerina i Maria, synowie: Dmitrij, Georgij, Nikolai, Grigorij, nie licząc starszego Aleksandra, który od 1806 r. Uczył się w Petersburgu. Odprowadzali ich krewni i służba (w 1809 r. było ich 80 osób), a także 5 rodzin greckich.

Konstantyn Ypsilanti ze swoim *dworem na wygnaniu* osiadł w Kijowie. W tym czasie Kijów, jak zauważali podróżnicy, „prawie nie zasługiwał na miano miasta”, nie było prawie żadnych kamiennych domów, „żadnego porządku w strukturze, żadnej regularności, żadnej architektury”, nieutwardzone ulice były zasypane piaskiem, a przechodnie polykali ten nieznośny pył. W latach 1811–1817 żyło tam niewiele ponad 23 tys. ludzi. W Kijowie, jak wynika z pisemnego zarządzenia z 25 IX 1807 r., ministra spraw zagranicznych Rosji N.G. Rumiancewa dla M.I. Kutuzowa (ówczesnego gubernatora wojskowego Kijowa), wysokiej rangi emigrantowi politycznemu, natychmiast ograniczono swobodę poruszania się, „...aby książę Ypsilanti pozostał w tym mieście aż do dalszych rozkazów, a gdyby chciał stamtąd udać się do Petersburga czy innego miejsca, to należy mu odmówić pod wiarygodnym pretekstem.”⁶⁸ Tak rozpoczął się nowy etap w karierze K. Ypsilanti, związany z jego przymusową emigracją do Rosji. Rosyjski (a raczej kijowski) okres życia księcia Ypsilanti wiąże się bezpośrednio z ewolucją stosunków rosyjsko-francusko-tureckich, a mianowicie z rozwiązaniem *kwestii wschodniej* w latach 1807–1812. Oczywiście *słobodzkie zawieszenie broni* oznaczało dla Ypsilanti także katastrofę finansową a sformowana po Tylży i Erfurcie nowy układ

⁶⁷ *Внешняя политика России XIX и начала XX века. Документы Российского министерства иностранных дел. Серия первая. 1801–1815, т. III (1806–1807)*, Москва 1963, с. 511.

⁶⁸ М.И. Кутузов, *Сборник документов, т. II*, Москва 1951, с. 442.

sił w Europie zadała ostateczny cios jego pozycji. Osiągnął jedynie niewielką część swoich celów, stając się z jednej strony ofiarą powstałej sytuacji, a z drugiej - ofiarą własnych ambicji. Pod koniec marca 1808 r. władze rosyjskie formalnie zwolniły Ypsilantiego ze stanowiska w księstwach, oficjalnie potwierdzając to, co było oczywiste od wielu miesięcy. Rumuńscy kronikarze doskonale rozumieli tło wydarzeń, gdyż - jak pisał Zilot Romanul - „Rosjanom nie pasowało, kiedy są właścicielami kraju, rządził nim grecki fanariota”⁶⁹.

Konstantyn Ypsilanti, przywracając swą władzę zarówno nad Wołoszczyzną, jak i Mołdawią, przy pomocy armii rosyjskiej, dążył, jak relacjonował w lutym 1807 r. konsul angielski w Bukareszcie Francis Summerers (1803-1807) do realizacji jego wielkiego marzenia: zjednoczenia pod swoim dziedzicznym berłem całej Mołdawii (w tym Besarabie *rayi / kazy*), Wołoszczyznę i Serbię⁷⁰. Układał także plan *królestwa dackiego*, uważając, że „Mołdawianie i Wołosi stworzą (jednocząc się) bardzo znaczący naród”. W okresie swojego krótkiego panowania w czasie wojny rosyjsko-tureckiej (1806-1812), Konstantyn Ypsilanti podpisywał dokumenty jako „hospodar obu księstw Mołdawii i Wołoszczyzny”, i marzył o panowaniu nad całą Mołdawią (razem terenami *rayi* - międzyrzecza Prutu i Dniestru⁷¹), Wołoszczyzną i Serbią. Było to jednak sprzeczne ze wschodnimi planami Aleksandra I, który po Tylży i Erfurcie uważał los księstw rumuńskich za przesądzony.

W sprawie roszczeń Rosji wobec księstw rumuńskich minister spraw zagranicznych N.P. Rumiancew rozmawiał w listopadzie 1808 r. z ambasadorem Turcji w Paryżu Muhib-Efendim, co opisał w liście (24 XI/6 XII 1808 r.) do naczelnego wodza armii mołdawskiej A. A. Prozorowskiego:

„[...] z naszej strony głównym i można powiedzieć - jedynym, ale niezbędnym wymogiem jest ustanowienie rzeki Dunaj jako granicy, przez którą na zawsze zostanie usunięta przyczyna nowej niezgody między obydwoma imperiami; że w tym przypadku suwerenny cesarz, przyłączając pod swoje berło kraj, który jest już okupowany przez jego wojska i od dawna znajduje się pod patronatem Rosji, chce pozostawić w swoim poddaństwie wyłącznie mieszkańców tej samej wiary, [...], a osoby wyznające religię mahometańską żeby zostały zwrócone Porcie i przeniesione za Dunaj do jej posiadłości. [...] Porta, oddając nam prowincje, których już nie posiada, a które są już w naszych rękach, zachowa w ten sposób nienaruszone i niepodzielne wszystkie inne swoje posiadłości [...]”⁷²

Wyraziwszy obawę, że Napoleon może również zażądać czegoś od Imperium Osmańskiego, N.P. Rumiancew napisał 7 (19) I 1809 r. do naczelnego wodza A.A. Prozorowskiego: „Słabość, do jakiej obecnie zredukowana jest Porta, może ożywić w innych mocarstwach pragnienie całkowitego rozdrobnienia Imperium Osmańskiego, a

⁶⁹ Zilot Românul (Ștefan Fănuță), *Opere complete*, ed. îngrijită de Marcel-Dumitru Ciucă, București 1996, p. 79; V.A. Urechia, *op. cit.*, p. 155.

⁷⁰ Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor, culese din Arhivele Ministerului Afacerilor Străine din Paris de A.I. Odobescu...*, Supliment I, Vol. II, (1781-1814), București 1885, p. 382-383.

⁷¹ *Re'aya* (lub *kaza*, tur.) - w sensie administracyjnym nazwa ziem odebranych Księstwu Mołdawii i włączonych do terytoriów bezpośrednio administrowanych przez administrację osmańską (*Chocim, Bendery...*).

⁷² *Внешняя политика России XIX и начала XX века. Документы Российского министерства иностранных дел. Серия первая. 1801-1815, т. IV (1807-1809)*, Москва 1965, с. 416.

dla naszego dobra konieczne jest dokonanie przejścia regionu, który już zajmujemy, bez wchodzenia z nikim we współdziałanie i nie pozwalając jednocześnie aby inni skorzystali coś jej kosztem”⁷³. „Korzyść” dworu rosyjskiego wymagała usunięcia z tronu głównego przewodnika i „partyzanta” Rosji w księstwach. Oznaczało to, że K. Ypsilanti nie pasował już do *polityki wschodniej* swojego patrona.

Podczas pobytu w Kijowie, a następnie w Moskwie, gdzie były władca zmuszony był spędzić około roku (od 1808 r.), wielokrotnie pisał do Rumiancewa, Aleksandra I, a zwłaszcza Adama Czartoryskiego, dla którego żywił najserdeczniejsze sympatie. Wyjaśniając swoją trudną sytuację, księżę próbował zmienić swój los, powołując się na dotychczasowe zasługi dla tronu rosyjskiego. „Ze wszystkich książąt wołoskich i mołdawskich, którzy z własnej woli znaleźli się w Rosji, jestem piątą, ale nikt poza mną samym nie doświadczył takiej surowości... Dlaczego pozbawiono mnie wolności?” – pytał K. Ypsilanti latem 1809 r. Chciał jechać do Petersburga, a później myślał o wyjeździe do Berlina. Czytamy dalej: „Moje oddanie dworowi cesarskiemu Rosji, moja gorliwość i służba jego interesom są znane w całej Europie i polegają na moich usługach oraz na stałych i niezmiennych zasadach, które jeszcze bardziej potwierdzają moje ofiary, straty i nieszczęścia własnej rodziny.”⁷⁴. Należy zauważyć, że Turcy aresztowali starego władcę Aleksandra Ypsilantiego 10 XII 1806 r., a po strasznych torturach odcięli mu głowę 13 I 1807 r. Sam Konstantyn Ypsilanti przyznał, że jego ojciec stał się „ofiara mojego przywiązania do Rosji”. Zatem pogłoski o „zesłaniu” księcia Ypsilanti nie odbiegały od rzeczywistości, ponieważ odpowiada to jego własnej definicji tej sytuacji.

Pozbawiony swojego domu w Jassach, który wojska rosyjskie zamieniły na szpital wojskowy, i będąc w bardzo trudnej sytuacji materialnej, gdyż Porta skonfiskowała cały jego majątek w Konstantynopolu, K. Ypsilanti przypominał w 1809 r. swoje zasługi dla Rosji przez „ostatnie 12 lat”, a zwłaszcza podczas ostatniej wojny rosyjsko-tureckiej. Wielokrotnie podkreślał swoje zaangażowanie zwłaszcza w powstanie Serbów, którzy osobiście „mieli do niego wielkie” zaufanie, a także pomoc, której udzielił w zdobyciu czterech twierdz: Chocim, Bendery, Kilja i Akkerman. Dowodził, że wszystkie zostały zdobyte zgodnie z jego planem, przekazany wcześniej rosyjskiemu dowództwu⁷⁵. Jego główną troską podczas pobytu w Kijowie było wychowanie i urządzenie pięciu synów. W 1814 r. Konstantyn Ypsilanti za pozwoleniem cara przybył do Petersburga. W końcu życie zmusiło tego niezwyklego władcę i dyplomata, księcia i dragomana, aby docenił swoich przyjaciół i wrogów. Jakby uprzedzając swoją nagłą i dziwną śmierć, Konstantyn Ypsilanti doszedł do wniosku, że zawsze należy polegać wyłącznie na własnych siłach. Jego słowa wypowiedziane do syna Aleksandra, przyszłego bohatera greckiego ruchu narodowo-wyzwoleńczego, w przededniu jego wyjazdu z Petersburga w czerwcu 1816 r, brzmiały jak testament polityczny: „Mój synu, nigdy nie zapominaj, że Grecy, aby osiągnąć wyzwolenie, muszą polegać wyłącznie na sobie”⁷⁶.

⁷³ *Ibidem*, c. 463.

⁷⁴ P.P. Panaiteacu, *Corespondența lui Constantin Ypsilanti cu guvernul rusesc: 1806-1810. Pregătirea Eteriei și a renașterii politice românești*, București 1933, p. 98, 106, 108, 112.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 101-102.

⁷⁶ Г.Л. Арш, *Ипсиланти в России*, „Вопросы истории” 1985, № 3, с. 93; D.S. Soutzo, *Les famille princieres Grecques de Valachie et de Moldavie*, in: *Simposium l’Epoque Phanariote*, Thesaloniki 1974, p. 250; I. Φιλήμων, *Δοκίμιον Ιστορικόν περί της Ελληνικής Επαναστάσεως*, τ. Β (2), Αθήναι 1859, σ. 73.

W swoich poglądach politycznych Konstantyn Ypsilanti pozostał filo-rosyjskim stronnikiem korony rosyjskiej, z oczywistymi przejawami greckiego patriotyzmu, który przekazał swoim dzieciom, wychowanym w duchu miłości i marzeniu o wolnej Grecji. Zwracając się do Aleksandra I w styczniu 1816 r., wspomniał: „Służąc Twojemu imperium, służę mojej Ojczyźnie”. Być może jego największą zasługą w odrodzeniu współczesnej Grecji było przemyślane, wysoce kulturalne i patriotyczne wychowanie i edukacja, jakie otrzymali jego synowie, bohaterowie walki o wyzwolenie zniewolonej Ojczyzny. Później Aleksander Konstantynowicz Ypsilanti w liście z 1821 r. do Aleksandra I, mówiąc o powodach, które skłoniły go do poprowadzenia greckiego powstania przeciwko panowaniu osmańskiemu, odwoływał się przede wszystkim do ustnego „testamentu” pozostawionego przez ojca. „Mój obowiązek wobec Ojczyzny i ostatnia wola mojego ojca zmuszają mnie do poświęcenia się wraz z braćmi tak słusznej sprawie, jaką jest wyzwolenie mojego kraju”⁷⁷.

Na krótko przed śmiercią zdążył wyświadczyć ważną przysługę Grekom, którzy przybyli wraz z nim do Rosji, wręczając im listy polecające potrzebne przy wstąpieniu na służbę rosyjską. W liście dał rekomendacje swoim zięciom Aleksandrowi Negriemu i Constantinowi Catacasi, Emmanuelowi Persianiemu i jego synowi Ioanowi, a także bratu zięcia Gabrielowi Catacasi. Na polecenie Ypsilantiego wszystkie osoby pod jego ochroną, które współpracowały z Rosją podczas wojny rosyjsko-tureckiej 1806–1812, zostały przyjęte do poddaństwa rosyjskiego i nadano oczekiwane stopnie. 9 IX 1815 r. złożyli przysięgę w katedrze św. Izaaka (Isakiejewskij sobor).⁷⁸ List polecający K. Ypsilanti najprawdopodobniej odegrał decydującą rolę w decyzji cesarza o przyjęciu do kadry kolegium spraw zagranicznych dwóch młodych Greków – I. Persianiego i G. Katakaziego. Tekst dekretu z dnia 11 II 1816 r. przesłanego do Senatu brzmiał: „Tym, którzy przybyli do Rosji z dawnym hospodarem księstwa wołoskiego, księciem Ypsilanti, tamtejszych urzędników Gabriela Katakazi i Ioana Persiani, nakazujemy przydzielenie do naszej służby, awansowanie na radców kolegialnych i przydzielenie ich do resortu Państwowego Kolegium Spraw Zagranicznych z wynagrodzeniem dostosowanym do ich rangi z ogólnych dochodów państwa.” Przyjęcie do służby od razu z awansem na tak wysokie rangi (VI st. zamiast początkowego XIV), tłumaczono faktem, że w Rosji emigranci polityczni z Imperium Osmańskiego i państw wasali otrzymywali stopnie podobne do tych, jakie mieli w swojej ojczyźnie. Konstantyn Ypsilanti dlatego właśnie prosił „stosowanie do tej pozycji, jaką zajmowali przedtem i w ostatnim czasie wobec większości wołoskich i mołdawskich bojarów, a także greckich emigrantów”, przyznać im rangę radcy kolegialnego⁷⁹.

27 VI (9 VII) 1816 r., zaraz po powrocie z Petersburga, Konstantin Ypsilanti, bez widocznej przyczyny i choroby, niespodziewanie, w wieku zaledwie 56 lat,

⁷⁷ Alexandre Ypsilanti, *Correspondance inédite : 1816 – 1828.* / Publiée par Gr. Arš et C. Svolopoulos. Thessaloniki, 1985, p. 76 („Mes devoirs envers ma patrie et les dernières volontés de mon père m’ordonnent impérieusement de me dévouer avec mes frères à une cause aussi juste, à la délivrance de mon pays”, Jassy, 24.02 / 8.03. 1821).

⁷⁸ И. Э. Персиани, *Рассуждения о Греции: от прибытия короля до конца 1834 года*, пер. с франц., вступ и комм. О. Е. Петруниной, Москва 2016, с. 9.

⁷⁹ И. Э. Персиани, *Рассуждения о Греции...*, с. 11.

zmarł w otoczeniu rodziny. Ogólnie rzecz biorąc, niezależnie od osobistych ambicji, K. Ypsilanti wielokrotnie udowodniał słowem i czynem swoje oddanie Rosji. Gdy jednak jego usługi w rozwiązaniu kwestii wschodniej przestały być potrzebne, został usunięty ze sceny politycznej Mołdawii i Wołoszczyzny i niechlubnie zakończył karierę w Kijowie.

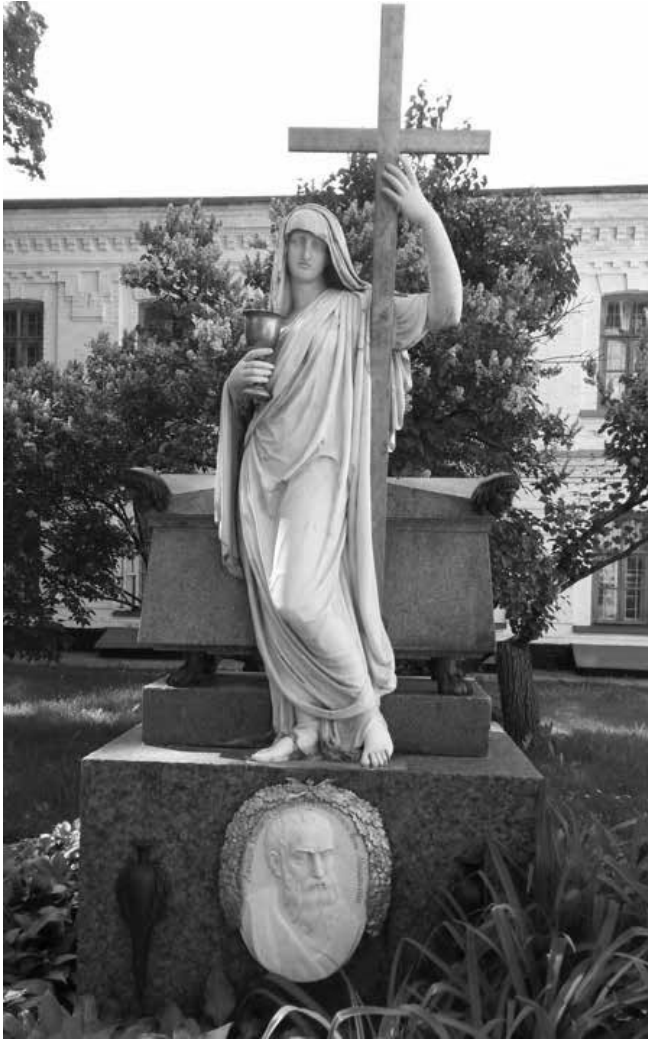
Pochowali go w Kijowie, gdzie spędził ostatnie lata swojego burzliwego życia, w cerkwi św. Jerzego. Nad prochami tego niezwykłego władcy wzniesiono pomnik płaskorzeźbionym portretem wykonanym z białego marmuru i wymownym epitafium:

Въ гробнице сей, родныхъ слезами орошенной,
Лежить владетель Ипсилантий незабвенный,
Что знаменитаго былъ Александра сынъ,
Высокій господарь, державный Константинъ.
Честь, слава Греции, отчизне лучъ спасенья,
Отъ ига тяжкаго — надежда свободенья;
Съ кемь милость и любовь, законъ и правота,
И мудрость совершенствъ другихъ всехъ красота,
Молдавскою страной и Влахскою управляли;
Кому бы доблести безсмертье даровали,
Коль жизни смертнаго назначенный предель
Равнялся бы числу его великихъ дель.

* * *

Los okazał się znacznie bardziej łaskawy dla pamięci księcia Konstantyna Ypsilanti i jego pięknego pomnika niż zapomnianego księcia fanarioty Emanuela Giani-Rosetti. Chociaż w tym przypadku wszystko zależało od stosunku ludzi do przodków. Faktem jest, że kościół św. Jerzego (wzniesiony w 1752 r. na fundamencie klasztoru z XI w.), w którym pochowano Konstantyna Ypsilanti, został zniszczony w czasie okupacji sowieckiej (w latach trzydziestych XX w.). Nie zachował się nagrobek, dzieło rzeźbiarza Stepana Stepanowicza Pimenowa (czy też Antonio Canovy?), przeniesiony do Soboru Wniebowzięcia Ławry Kijowskiej.

W 1997 r. wspólnym staraniem Instytutu Historii Akademii Nauk Ukrainy (dyrektor prof. W. Smolij, N. Terentijewa, S. Mazarati, M. Tatarincewa i in.), Towarzystwa Greków Ukrainy a szczególnie – Pangreckim Towarzystwem Oficerów Pontyjskich „Aleksandr Ypsilanti” (Nicolaidi) odbudowano ten przepiękny pomnik (na terenie Ławry). Dokonał się tym oto sposobem akt sprawiedliwości dziejowej w stosunku do tej historycznej, nietuzinkowej postaci – księcia Konstantyna Ypsilanti, który znalazł z woli losu, swój wieczny odpoczynek na ziemi ukraińskiej.

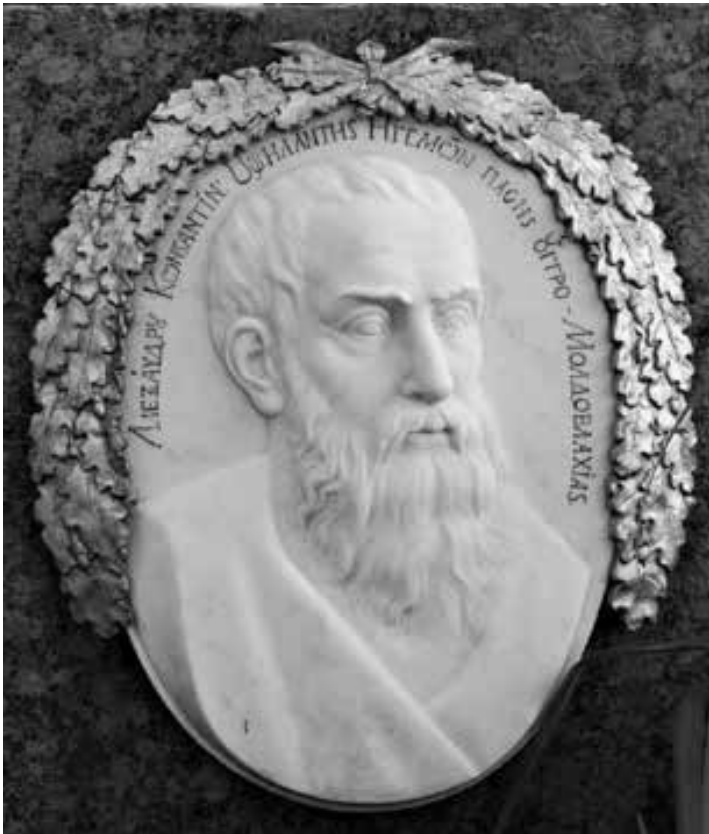


Pomnik ks. Konstantyna Ypsilanti (Ławra Pieczerska)

Podsumowując zauważamy, że księstwa rumuńskie pod panowaniem Greków Fanariotów (1711/1716–1821) pod koniec XVIII – na początku XIX w. stały się przedmiotem sporów terytorialnych między sąsiednimi wielkimi mocarstwami. Była to epoka reform wewnętrznych i wpływu wojen międzynarodowych, kiedy nastąpiło przejście do rumuńskiej modernizacji (okres innowacji w zakresie myślenia, działań społeczno-politycznych pod wpływem oświecenia). Jednocześnie, pomimo działań reformatorskich władców fanariotkich, modernizacja społeczeństwa rumuńskiego w okresie Oświecenia następowała powoli pod zwierzchnictwem Turcji. Mołdawia i Wołoszczyzna stają się państwami buforowymi w ekspansjonistycznych planach niektórych wielkich mo-

carstw Europy (Rosja, Austria itp.). Losy i kariery polityczne poszczególnych szlacheckich przedstawicieli greckich rodzin fanariockich (Aleksander i Konstantyn Ypsilanti, Manole (Emmanuel) Giani Rosetti, Aleksander II Mavrocordato, Mikołaj Mavrogeni itp.), którzy brali udział w wojnach rosyjsko-austriacko-osmańskich i w pojedynkach polityczno-dyplomatycznych, zakończyły się ostatecznie inaczej niż oczekiwano - niektórzy zostali rozstrzelani lub zmuszeni do emigracji (czasami czasowej, ale najczęściej na stałe) do Imperium Rosyjskiego lub monarchii Habsburgów. Z biegiem czasu wielu emigrantów politycznych stało się znaczącymi dygnitarzami państwa romanowów.

Życie fanariockiego hospodara i jego rodziny było w ciągłym niebezpieczeństwie, a liczba zabitych książąt była znacząca, dlatego w najlepszym razie ratunkiem było wygnanie lub uciezka - wśród takich uciekinierów byli: Alexander Mavrokordat Firaris (1787), Emmanuel Giani Rosetti (1789), Alexander Ypsilanti (1788), Constantin Ypsilanti (1806), Ioan Karadja (1818) i Mihai Sutsu (1802, 1821). Ich gorączkowa działalność polityczna i gospodarcza często miała fatalne konsekwencje zarówno dla krajów, którymi rządili, jak i dla ich rodzin.



Odtworzona tablica pamiątkowa na cenotafie Konstantyna Ypsilanti

W ten sposób krucha pozycja książąt-fanariotów jako poddanych i dostojników sułtana została zrekompenzowana autonomią terytorium, nad którym sprawowali władzę, autonomią, którą wykorzystywali do wzmacniania swojej władzy za pomocą własnej biurokracji, a nie obcej - imperium, które ich wyniosło. Mówimy o władzy, którą w ten sposób zdobyli i wzmocnili biurokraci wysokiego szczebla, zwłaszcza władcy prowincji. W tych ogólnych ramach część Fanariotów wybrała prawo i sprawiedliwość jako podstawę i legitymizację swojej władzy⁸⁰, inni natomiast wielokrotnie podejmowali próby wyrwania się spod wpływów Porty i rozegrania własnej karty politycznej.

Polityczna rola Fanariotów w polityce europejskiej i osmańskiej XVIII-XIX w. jest często oceniana sprzecznie i niejednoznacznie, nawet jeśli spośród nich wywodziło się wielu wybitnych mężów stanu i przedstawicieli kultury: członkowie elit historycznych Rumunów i Greków i w ogóle w historii Europy Południowo-Wschodniej, omawianej w bałkańskim kontekście międzynarodowych stosunków politycznych XVIII – początków XIX wieku, takich jak Ypsilanti, Moruzi, Mavrokordat, Handžerli, Rosetti i in.⁸¹ Część Fanariotów została emigrantami politycznymi, którzy z różnych powodów wybrali drogę dobrowolnego wygnania. Oczywiście w ocenie ich działalności politycznej i gospodarczej przeważał interes osobisty i bezpieczeństwo rodzinne, choć nie brakowało im bezpośredniego udziału w polityce i dyplomacji wielkich mocarstw zaangażowanych w rozwiązanie kwestii wschodniej.

REFERENCES

Archival sources:

Gosudarstvennyj arhiv Hersonskoj oblasti. Fond 207. *Metričeskaâ kniga Ekaterininskogo sobora*. Opisanie 1. Delo 262. List 18.

Printed sources:

Cronici și povestiri românești versificate (Sec. XVII-XVIII). Studiu și ediție critică de Dan Simonescu, București, 1967.

Cronicul protosinghelului Naum Râmniceanu de la 1768-1810, [in:] Erbiceanu C., *Cronicarii greci cari ai au scris despre români în epoca fanariotă*, București 1888.

Danilov Ū. N., *Iz zapisnoj knižki*, „Russkij invalid. Gazeta voennaja”, № 3, 4.01.1901.

Filimon I., *Dokimion Istorikon peri tis Ellinikis Epanastaseos*, T. V (2), Athena 1859.

Foteinou D., *Istoria tis palai Dakiac, ta tis Transilvoanias, Vlachias, kai Moldavias. Ek diaforon palaion kai neoteron syggrafeon*, T. 2, Viena 1818.

Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor, culese din Arhivele Ministerului Afacerilor Străine din Paris de A. I. Odobescu...*, Supliment I, Vol. II, (1781–1814), București 1885.

Iorga N., *Acte și fragmente*, vol. II, București 1896.

Kutuzov M.I. Sbornik dokumentov, T. II (1808-1812), Moskva 1951.

Miranda, F. de., *Puteșetvie po Rossijskoj imperii*, per. s isp. M.S. Al'perovi, V.A. Kapanadze, E.F. Tolstoj, Moskva 2001.

⁸⁰ A.-R. Iancu, *Le prince, le sultan et le sujet: Une question d'autorité. Bref parcours historiographique*, „Revista istorică”, t. XXIII, 2012, nr. 5–6, p. 543.

⁸¹ V. Mischevca, *Domnii fanarioti din Moldova și Țara Românească (1711–1821)*, [in:] „În oglinda istoriei: de la medieval la contemporan: In onoare profesor Valentin Tomuleț”, ed. C. Manolache, L. Rotaru, C. Gherasim, Chișinău 2022, p. 203–223; V. Mischevca, *Alexandru Hangerli - un principe filolog cu o domnie efemeră (Αλεξανδρος Χαντζερης: 1759-1854)*, [in:] „Latinitate, Romanitate, Românită”, conferință științifică internațională. Ediția a VI-a, 3–5 noiembrie 2022, Chișinău 2022, p. 120–135.

- Negreskul V., *Žizn' i smert' Govarda v Hersone*, „Russkij hudožestvennyj list” № 21, Sankt-Peterburg 1852.
- Panaiteescu P.P., *Correspondența lui Constantin Ypsilanti cu guvernul rusec: 1806-1810. Pregătirea Eteriei și a renașterii politice românești*, București 1933.
- Rangabè E.R., *Livre d'Or de la noblesse Phanariote et des Familles Princiers de Valachie et de Moldavie*, Athènes 1904.
- Rosetti, R., *Arhiva senatorilor din Chișinău și ocupația rusească de la 1806–18012*, Vol. I, „Analele Academiei Române”, Seria II, T. XXXI: 1908 - 1909. Memoriile Secțiunii Istorice, București 1909.
- Tott Fr., br. de, *Mémoires sur les Turcs et les Tartares*, T. I, Paris 1785.
- Vnešnâ politika Rossii XIX i načala XX veka. Dokumenty Rossijskogo ministerstva inostrannyh del.* Seria pervaâ. 1801–1815, T. I (1801–1804), Moskva 1960.
- Vnešnâ politika Rossii XIX i načala XX veka. Dokumenty Rossijskogo ministerstva inostrannyh del.* Seria pervaâ. 1801–1815, T. III (1806–1807), Moskva 1963.
- Vnešnâ politika Rossii XIX i načala XX veka. Dokumenty Rossijskogo ministerstva inostrannyh del.* Seria pervaâ. 1801–1815, T. IV (1807–1809), Moskva 1965.
- Vnešnâ politika Rossii XIX i načala XX veka: Dokumenty Rossijskogo ministerstva inostrannyh del.* Seria 2. 1815–1830, T. 2 (10): Oktâbr' 1817 g. - april' 1819 g. Moskva 1976.
- Vysšie činy Rossijskoj imperii: v 3 t. T. 2: (22.10.1721 - 2.03.1917) : biografičeskij slovar'*, sost. E. L. Potemkin, Moskva 2017.
- Ypsilanti A., *Correspondance inédite: 1816 – 1828*, publiée par Gr. Arșet C. Svolopoulos, Thessaloniki 1985.
- Ypsilantis A.K., *Ta meta tin alosin (1453-1789)*, Constantinople 1870.
- Zilot Românul (Ștefan Fănuță), *Opere complete*, ediție îngrijită de Marcel-Dumitru Ciucă, București 1996.

Studies:

- Aristidu G.A., *Veniamin o Lesvos*, Athena 1880.
- Blancard Th., *Les Mavroyeni. Histoire d'Orient*, T. I, Paris 1909.
- Bogdan N.A., *Orașul Iași. Monografie istorică și socială ilustrată*, ediția a II-a, Iași 1913.
- Boguslavskij L., *Osnovatel' našego goroda*, „Herson'skij visnik” № 9 (539), 6 bereznâ 1999.
- Boicu L., *Principatele Române în raporturile politice internaționale (secolul al XVIII-lea)*, Iași 1986.
- Ciobanu Ven., *Statutul juridic al Principatelor Române în viziune europeană (sec. al XVIII-lea)*, Iași 1999.
- Dăcenco S. A., *Ekaterininskij sobor v Hersone. Grobnica Potemkina*, Herson 2002.
- Eliseeva O. I., *Potemkin*, Moskva 2005.
- Gane C., *Trecute vieți de doamne și domnițe*. Vol. II, Chișinău 1991.
- Giurescu C.C., *Istoria Românilor*, Vol. III. București 2000.
- Greki u Hersoni. Moldavs'kij gospodar knâz' Emmanuil Džiani-Rosetti. (Do 300-riččâ vid narodžennâ. 1715–2015)* <http://hokm.ks.ua/chas/549-emmanuil-dzhianirosetti.html> (dostep: 27.01.2023)
- Iancu, A.-R., *Le prince, le sultan et le sujet: Une question d'autorité. Bref parcours historiographique*, „Revista Istorică”, T. XXIII, 2012, nr. 5–6.
- Lavrenëv B. A., *Vtoričnoe pogrebenie Potëmkina*, „Pamâtniki Otečestva” № 2, 1991. <http://bibliofond.ru/view.aspx?id=449477> (dostep: 27.01.2023)
- Lâlikov F., *Cerkov' So. Velikomučenicij Ekateriny v Hersonskoj Kreposti*, „Zapiski Odesskogo Obščestva Istorii i Drevnostej” T. I, Odessa 1844.
- Mischevca Vl., *Alexandru Hangerli - un principe filolog cu o domnie efemeră (Αλεξανδρος Χαντζερης: 1759-1854)*, [in:] „Latinitate, Romanitate, Românitare”, conferință științifică internațională. Ediția a VI-a, 3–5 noiembrie 2022, Chișinău, coordonatori: Liliana Rotaru, Sorin Domițian Șipoș,

Chișinău 2022.

Mischevca VL., *Domnii fanarioți din Moldova și Țara Românească (1711–1821)*, [in:] „În oglinda istoriei: de la medieval la contemporan: În onoare profesor Valentin Tomuleț”, editor: Constantin Manolache; coordonator: Liliana Rotaru; responsabil de ediție: Cristina Gherasim, Chișinău 2022.

Mischevca VL., *Domnul fanariot Emanuel Giani-Rosetti (Manole Ruset), 1715–1794*, „Curierul Atenei”, nr. 33, 2002.

Mischevca VL., *Între pace și război. Domnii fanarioți în contextul raporturilor internaționale (1774-1812)*, Chișinău 2021.

Mischevca VL., *Proiectul grecesc și regatul Daciei*, „Limba Română. Revistă de știință și cultură”. Nr. 3 (253), iulie-septembrie, Chișinău 2019.

Mischevca VL., *Un domn fanariot puțin cunoscut: Emanuel Giani-Rosetti (Manole Ruset) – 1715-1794*, [in:] „Închinare lui Petre Ș. Năsturel la 80 de ani”, red. I. Căndea, P. Cernovodeanu, Gh. Lazăr, Brăila 2003.

Miskevka VI., *Gospodari fanarioty Rumynskih knâžestvo na ukrainskih zemlâh: Èmmanuil Džiani-Rosetti i Konstantin Ipsilanti*, „Omonia” (Afinskij mezhdunarodnyj eženedel'nik), № 28-31, 2002.

Miskevka VI., *Knâž' Konstantin Ipsilanti* [in:] Podvižniki j mecenati. Istoriko-biografični narisi, Kiiv 2001.

Miskevka VI., *O igemonas Konstantinos Ypsilantis (1760;–1816)*, Thessaloniki 2008.

Olausson M., *Alexander Roslin*, Stockholm 2007. <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=52134629>

Persiani I. È., *Rassuždeniâ o Grecii: ot pribytiâ korolâ do konca 1834 goda*, perevod s francuzskogo, vstupitel. stat. i kommentarii O. E. Petruninnoj, Moskva 2016.

Prokesch-Osten A., *Geschichte des Abfalls der Griechen vom Turkische Reiche*, bd. III, Wien 1867.

Rădulescu M. S., *Din istoria familiei Ghica. Contribuții de istorie culturală*, București 2017.

Rădulescu Th., *Sfatul domnesc și alți mari dregători ai Țării Românești din secolul al XVIII-lea. Liste cronologice și cursus honorum*, „Revista arhivelor”, anul XLIV, Vol. XXXIV, București 1972, nr.2, 4.

Rosetti R., *Familia Rosetti. I. Coborâtorii moldoveni ai lui Lascaris Rousaitos*, București 1938.

Russo D., *O scrisoare a lui Evghenie Vulgaris tradusă în limba română*, „Revista storică română”, Vol. I, București 1931.

Soutzo D.S., *Les famille princieres Grecques de Valachie et de Moldavie*, [in:] Simposium l'Époque Phanariote, Thesaloniki 1974.

Soutzou D.S., *Oi Ellines igemones tis Moldovlachias*, Athena 1972

Terent'eva N. A., *Greki v Ukraine: Èkonomičeskaâ i kul'turno-prosvetitel'skaâ deâtel'nosť (XVII–XX vv.)*, Kiiv 1999.

Ungureanu M.-R., *Marea arhondologie a boierilor Moldovei (1835-1856)*, Iași 1997.

Urechia V.A., *Istoria românilor*, T. IX (Seria: 1800-1830), București 1896.

Zaharov, A. (Viktor Hmel'), *Tak kto že lišil golovy Svetlejšego? „Grivna” № 51 (780)*, 17.12.2009. <http://www.mycity.kherson.ua/avtory-ag/zaharov1/g-svetl.html> (Dostep: 01.11.2023)

